

Från *Ny Tid* juni 2012

David Brolin

Vad är fascism?

Den moderna fascismforskningen är ute på villovägar, skriver David Brolin. Det krävs att vi igen studerar Hitlers och Mussolinis ideologier för att förstå dagens högerextremister.

Över Europa drar iskalla högervindar – från Osломördaren **Anders Behring Breivik** till Jobbik, English Defence League och främlingsfientliga partier i de nordiska parlamenten. Denna förskräckliga verklighet gör att vi måste fråga oss: Vad i allt detta är fascism? Och vidare: vad är fascism? Det råder, vill jag hävda, allvarliga misstolkningar inom aktuell kulturdebatt och forskning om vad fascismen handlar om. Detta är ett försök att få rätsida på problematiken och lyfta fram kunskaper som gått förlorade.

Enligt det konventionella liberala synsättet är fascismen en sjukdom i samhällskroppen som botas genom upplysning och spridande av goda liberala värden. Fascismen är inget strukturellt samhällsproblem. Det finns inget samband mellan samhällssystemet och de fascistiska rörelserna. Fascismen betraktats istället ur ett psykologiskt – eller mer exakt ett patologiskt – perspektiv: en ledare (en Führer) ”förtrollar” och ”förleder” massorna till krig och undergång. Den liberala tolkningen ser fascism som en blandning av maktbegär, nihilism och ondska. Ideologin spelar en sekundär roll; den kommer i efterhand för att legitimera det som är huvudmålet: makten.

Går vi över till marxistiska fascisttolkningar finner vi två olika varianter. Den ”ortodoxa” ersätter det liberala psykologiserandet med en ”ekonomistisk” tolkning. Man inriktar sig på kapitalistklassens behov av att med ytterligt reaktionära medel slå tillbaka arbetarklassen. Den ”tredje periodens” kommunistiska teoretiker jämställde den fascistiska reaktionen med all annan kapitalistisk reaktion. Man såg inget annorlunda och nytt i **Mussolinis** och **Hitlers** rörelser.

Problemet med liberala och vulgärmarxistiska tolkningsförsök är reduktionismen: man fränkänner idéer en egendynamik. Om nu fascismen ”bara” var ett uttryck för maktsjuka och nihilism, eller ”bara” ett uttryck för kapitalets behov – hur blev den då denna massrörelse? Och hur kunde den behålla makten under en så lång period? Teorierna kunde inte förklara fascismens dragningskraft på massorna, hur den som rörelse kunde mobilisera tusen och åter tusen småborgare, proletariserade studenter, intellektuella och industriarbetare.

Det fanns emellertid tänkare som försökte fånga dynamiken i fascismen och på så vis överskrida reduktionismen. Dessa fascistanalyser från 1920- och 30-talen (**Palmiro Togliatti**, **August Thalheimer**, **Leo Trotskij**, **Antonio Gramsci** m.fl.) har fallit i glömska. Här finner vi en mer komplex tolkning av fascismen som kapitalintressets uttryck. Tonvikten låg på fascismens motsägelsefulla natur. Mellan fascismens revolutionära retorik och dess förankring i småborgerskapet å ena sidan och det reaktionära målet å den andra fanns en motsättning, liksom det fanns en motsättning mellan rörelsens sociala bas och regimen sammansättning. Fascismen var på en och samma gång en av kapitalismen relativt oberoende massrörelse och en historisk kraft, vars yttersta mål var att stärka kapitalets makt och förrinta arbetarorganisationerna. Att fascismen var en massrörelse med syfte att skapa en politisk hegemoni erkändes inte av alla marxister, men för de självständigt tänkande stod det klart att det rörde sig om en reaktionär folklig mobilisering.

Nygamla vindar i fascismforskningen

I akademisk fascismforskning från 1990-talet och framåt vänder man sig mot den traditionella bilden av fascistisk ondska och nihilism. Man argumenterar också mot marxistisk fascistteori. Det ”nya” perspektivet består i att inte längre betrakta fascismen utifrån. Alla externa förklaringar, vare sig det gäller ”kapitalism” eller ”modernisering” lämnas därhän. Ofta åberopad är den brittiske statsvetaren **Roger Griffin**. En annan föregångare är den israeliske historikern **Zeev Sternhell**. I Sverige introducerades – med uppenbart instämmande – den nya fascistteorin i slutet av 90-talet av idéhistorikern **Conny Mithander** och sociologen **Göran Dahl** (se *Tvärnsnitt* 4/1998). Nu har idéerna rotat sig. Exempel på detta är historikern **Lena Berggrens** och journalisten **Henrik Arnstads** forskning.

Det man är överens om inom universitetsforskningen – man talar till och med om en ”ny konsensus” – är att fascismen bör ses som bestående av en uppsättning idéer eller myter. Man håller sig med ett ideologibaserat ”generiskt fascismbegrepp”. För det första betyder detta att fascismen först och främst är en politisk ideologi, lika sammanhängande som andra ideologier (socialism, liberalism, konservatism). Fascismens politiska stil, organisationsform och regim är rotade i 1930-talets politiska kultur och kan därför inte vara ”paradigmatiska”. För det andra har man sökt lokalisera det som ideologiskt förenar alla fascismrörelser, ett ”fascismens minimum”. Myten om nationen tilldelas en central ställning. Griffin betraktar den som fascismens kärna eller ”kärnmyt”, dess ”palingenetiska ultranationalism”. Därmed framhävs fascismens ”positiva” och utopiska ideal, drömmen om en pånyttfödd nation och en ”ny människa”.

Mot teorin om fascism som högerextremism har det i vetenskapliga publikationer och politisk debatt blivit populärt att tala om fascismen som ”varken höger eller vänster”, en ”tredje väg” mellan kapitalism och kommunism. Denna uppfattning kombineras på ett motsägelsefullt med tanken att fascismen är en form av socialism. Bland dagens fascismforskare drivs tesen bland andra av Griffin och Sternhell. Den senare förfäktar åsikten att fascismen föddes ur en antimarxistisk variant av socialismen. Var inte självaste Benito Mussolini ursprungligen socialist? På detta kan man svara: visst var Mussolini socialist, men en mycket märklig sådan. Hans ”socialism” var av nietzscheanskt och sorelianskt märke. Steget till fascismen togs när han övergav och bröt med de socialistiska idéerna om proletär internationalism, klasskamp och socialisering av ekonomin.

Allvarliga konsekvenser

Inom svensk Hitlerforskning finns liknande föreställningar om fascismen som vänsterorienterad. Vi möter dessa i populärhistorikern **Bengt Liljegrens** biografi *Adolf Hitler* (2008). I motsats till de stora Hitlerforskarna – **Alan Bullock**, **Joachim Fest** och **Ian Kershaw** – hävdar Liljegen att Hitler inte kan kallas högerextrem, han hyste tvärtom vissa, förvisso inte marxistiska, men dock socialistiska och anti-kapitalistiska idéer, till vilka författaren räknar planhushållning och förstatligande. Men håller den ideologiska karaktärstiken? I inledningsskedet – på 1920-talet – höll sig de tyska nazisterna med löst förankrade idéer om socialisering och planhushållning, men det var idéer som ganska snart mönstrades ut och som aldrig kom i närheten av att förverkligas. ”Bolag, varuhus och storgods förblev orubbade, det enda man exproprierade var fackföreningarnas kassor” skriver **Herbert Tingsten**.

Ledande forskare som framhäver ”ultranationalism” som den fascistiska ideologins kärna har inte helt fel, men förbiser att ”nationalism” är en abstrakt kategori och en ideologisk form som kan fyllas med olika klasspolitiskt innehåll. Med skohorn skulle man kunna klämma in Venezuela och **Hugo Chávez** i definitionen. Vi har således att göra med ett ”opolitiskt” fascismbegrepp som leder vilse. Hitler och hans meningsfränder i Italien var givetvis nationalist, radikala högernationalister, men vad Hitler anbelangar begagnade han den tyska nationen som ett medel snarare än ett mål. Det överordnade målet var kapitalistisk och imperialistisk expansion.

De akademiska forskarna och dess efterföljare övertar helt sonika fascisternas syn på sig själva, deras definitioner och begrepp (t.ex. ”tredje vägen”). En på detta vis bedriven karaktäristik får allvarliga konsekvenser. Historikern **Dave Renton** är kritisk mot forskningsetablissemangets ”nya konsensus”: ”Ingen förnuftig människa skulle främst förklara Förintelsen utifrån det sättet som förövarna tolkade den. Så hur kan de professionella historikerna försvara en teori som använder sig av fascistiska källor som viktigaste utgångspunkt för att förstå fascismen?” Om fascismen ses som ett slags ”tredje väg” eller en ”ny religion”, ja, då har fascisterna kammat hem halva segern: de representerar ju bara en ideologi bland andra, en ideologi som dessutom inte längre har mycket med svart- och brunskjortor att skaffa. Vi får alltså inte, som dagens fascismforskare, ta fascismen för vad den säger sig vara; definitioner och analyser bör ske med begrepp som inte hämtats ur den fascistiska verktygslådan.

Är Farfars fascism död?

Låt oss se hur forskare tacklar mörkblå och bruna strömningar i Sverige och Norden. Utifrån den nya tidens fascismförståelse (”extrem nationalism”) kommer Henrik Arnstad fram till att Sverigedemokraterna inte är några ”italienska squadristi” (de åker inte land och rike runt och misshandlar folk). Ledarkult och paramilitära styrkor saknas, liksom ett tydligt antidemokratiskt program. Men nu förhåller det sig så att Arnstad följer det förhärskande forskningsparadigmet som ju brukar kriteriet om

ultranationalism och deklarerar att ”farfars fascism är död”, vilket gör att Arnstad ändå kan använda fascistetiketten. Sverigedemokraterna önskar pånyttföda en degenererad svensk nation (*Aftonbladet* 10.12 2010). Frågan är dock om detta parti skall räknas till den fascistiska familjen.

Kritiker har, enligt min mening helt riktigt, hävdats att extrem nationalism och rasism inte är tillräckligt. Det går inte för sig att stryka kampen mot demokratin från kriterielistan. Sverigedemokraterna är idag, sin bruna historia till trots, snarare ett traditionellt borgerligt och rasistiskt parti liknande Dansk Folkeparti och Sannfinländarna. Man urvattnar fascismbegreppet om partier av denna typ inkluderas. ”Kvar blir bara längtan till det förlorade paradiset och hatet mot de främlingar som förstört det.” (**Petter Larsson**, *Aftonbladet* 13.4 2010).

Anders Behring Breiviks ideologiska profil har stötts och blötts i media. Var hör han politiskt hemma? Kanske blott på dårhuset? Arnstad argumenterar för att Breiviks massmord blir begripligt först om vi upphör att betrakta gärningsmannen som en mentalt störd individ utan sjukdomsinsikt och istället ser honom som medveten fascist opererande enligt fascistiska tankebanor. ”Breivik är en modern, skandinavisk squadrista.” (*Dagens Nyheter* 20.4). Arnstads artikel är viktig och hyfsar debatten. Vi slipper liberalt psykologiserande. Men det är samtidigt en smula tragiskt att allt det som dagens fascismforskare inte anser höra till ”kärnan” i fascismen – militarism, terrorism, antimarxism, ledarkult – nu återkommer med full kraft i Breiviks dåd och tankeliv. Breivik ”varken höger eller vänster”? Den ståndpunkten framstår närmast som ett hån mot de socialdemokratiska ungdomar som slaktades på Utöya.

Radikalisering och militarisering

Den moderna fascismen visade sig ha mer med mellankrigstidens fascism att göra än vad ”experterna” insåg. Mig veterligen har detta inte lett till några omprövningar eller revideringar, bara en tyst anpassning. (Arnstad talar i samband med Breivik om rumänska legionärer och ungerska pilkorsare.) Stöveltramp och vapenskrammel är tyvärr inga utdöda historiska relikter utan levande inslag i europeiska fasciströrelser som det ungerska Jobbik, grekiska Gyllene gryning eller tyska nazistiska terrorceller. Vi skall inte stirra oss blinda på 1930-talets fasciströrelser (”teaterrekvisita från mellankrigstiden” enligt Arnstad) eftersom vi då riskerar att inte upptäcka nutida formen av fascism – det har varit forskarnas lösen. Men det omvända gäller. Genom att studera historien lär vi oss vad som verkligen är fascism och vad som är reaktionär konservatism. Förvisso är det inte enkelt att skilja fascism från konservativt eller till och med liberalt tankegods. Breiviks tankevärld förenar den breda islamofobiska diskursen med den perifera nazismen. Enligt Breivik är det ”kulturmarxismen” som berett vägen för ”islamiseringen”, och kulturmarxism är ett ideologiskt kampbegrepp i både ”vit makt”-miljön och hos kulturkonservativa counter-jihadister.

Dagens forskare isolerar ideologin från alla sociala och ekonomiska fakta och kan därför inte se att de fascistiska idéernas explosiva utveckling svarar mot vissa samhällsgruppers behov. Frikopplar man fascismen från högerextremism och härskande samhällsklasser, då hamnar man i verklighetsfrämmande resonemang. Arnstad kritiserar **Göran Greider** för att denne kallat Breivik för ”militant konservativ”, men verkar själv blind för kontinuiteten mellan ”konservativa revolutionärer” (**Carl Schmitt, Ernst Jünger** m.fl.) och tyska fascister (*Dagens Nyheter* 3.5, 14.5). Fascismen bygger på både konservatismen och liberalismen. Den upphäver aldrig 1800-talets borgerliga ideologier, den radikaliserar och militariserar dem.

1930-talets ekonomiska och politiska kris drev fram en reaktion mot massdemokratin. Den liberala ordningen frambesvärjde en trollkarl – fascismen – som gjorde sig kvitt demokratin för att kunna rädda det liberala ekonomiska fundamentet: kapitalismen. Nu är det återigen kris för det kapitalistiska systemet. Dagens fascister tror att de med våld och terror skall kunna rädda den västerländska civilisationen från muslimskt, judiskt och ”kulturmarxistiskt” herravälde. Den moderna akademiska diskussionen har mycket lite säga oss om vad som egentligen pågår i Europa. De naiva tolkningar som presenteras kan i värsta fall bidra till en rehabilitering av rörelser av denna typ. För att få nya, kritiska insikter om fascismens natur måste vi paradoxalt nog vända oss till bortträngda alster från 1920- och 30-talen, producerade, inte av fullblodsakademiker, utan av människor som både var teoretiker och aktivister med direkta erfarenheter av fascismen.

Lästips

[Fascism/nazism](#) (allmänt om fascism)

[Kampen mot nazismen i Tyskland](#)

[Svensk högerextremism](#)